



Леонід Антонович ВИГОВСЬКИЙ,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права,
kfp@univer.km.ua,

Тетяна Вікторівна ВИГОВСЬКА,
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права,
kfp@univer.km.ua

УДК 141:502/504

СВІТОГЛЯД ЯК СИСТЕМОФОРМУЮЧИЙ ЧИННИК У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Розглядається механізм впливу історичних форм світогляду (міфологічного, релігійного та наукового) на процес формування екологічної свідомості в історії суспільства. Розкривається системоформуюча роль світогляду в процесі становлення та розвитку системи екологічної свідомості. Виокремлюються і аналізуються три основних рівні екологічної свідомості особистості (наївно-реалістичний, буденно-емпіричний та свідомо-теоретичний). Доводиться, що екологічна освіта зумовлює підвищення рівня екологічної культури людини, що сприятиме збалансованості відносин в системі «людина – природа».

Ключові слова: світогляд, сенс життя, міфологічний світогляд, релігійний світогляд, науковий світогляд, екологія, екологічна свідомість, екологічна криза, екологічна культура, екологічна освіта, рівні екологічної зрілості особистості.

Актуальність цієї праці полягає в тому, що в системі сучасних глобальних викликів на перший план виступають саме екологічні проблеми, оскільки це стосується виживання людини як виду. Нині все



більш чітко і ясно проявляється суперечність між виробничою діяльністю людини і природним середовищем її проживання. Неконтрольована діяльність людини зумовлює забруднення атмосфери Землі, морів і океанів. На практиці маємо руйнування озонового шару, катастрофічне знищення лісів, суттєве скорочення запасів питної води, ерозію ґрунтів тощо. Така ситуація стала результатом того, що людство створило штучне середовище, яке в десять разів (за даними «Римського клубу») продуктивніше від природного середовища. Таке середовище в недалекому майбутньому загрожує повністю знищити природне середовище. А оскільки людина перш за все є біологічним видом, то існувати вона може лише в певних, сприятливих для власного життя умовах. Очевидно, що екологічна катастрофа, яка стрімко наближається до нас, здатна знищити такі умови, а разом з ними і саму людину як біологічний вид взагалі. Тому в такій ситуації формування екологічної свідомості в кожного члена суспільства є нагальною потребою. Адже усвідомлення кожним індивідом свого нерозривного зв'язку з природою формує у неї потребу бережливого ставлення до навколишнього середовища, сприяння його постійного відтворення, збалансованості відносин з природою.

Вважаємо, що в цьому контексті є сенс проаналізувати вплив світогляду та його історичних типів на процес формування екологічної свідомості особистості, а також виявити чинники підвищення зрілості екологічної свідомості людини.

Метою роботи є аналіз впливу світоглядно-ціннісного чинника на процес формування екологічної свідомості особистості.

До основних завдань дослідження відносимо:

— з'ясування механізму впливу світогляду, його історичних типів на процес формування екологічної свідомості особистості.

— розкриття світогляду як системоформуючого чинника в процесі формування системи екологічної свідомості індивіда.

— аналіз рівнів сформованості екологічної свідомості людини.

Формування екологічної свідомості було об'єктом дослідження А. Швейцера, О. Леопольда, Г. Снайдера, А. Несла. Роль світоглядного чинника в житті особистості та суспільства досліджували В. Шинкарук, В. Іванов, М. Попович, В. Крисаченко, В. Хмелько, В. Чорноволенко, В. Василенко.

Без сумніву, сьогодні саме життя актуалізувало проблему виживання всього людства в майбутньому. Вчені зазначають, що при відсутності ефективних міжнародних зусиль у запобіганні глобальної екологічної катастрофи вона може проявитися у повному обсязі в 2040–2050 рр. З цього часу процеси деградації навколишнього середовища, соціальних структур і самої людини стануть незворотними, що в кінцевому підсумку приведе до зникнення на Землі всього живого. Це пояснюється тим, що постійно зростаючі потреби людства у використанні природних ресурсів, які одночасно споживаються і, більше того, знищуються недбалим господарюванням, зумовили велетенські масштаби та прискорені темпи деградації навколишнього природного



середовища. Нині відновлення порушеної рівноваги між суспільством та природним середовищем вже неможливе без подальшої екологізації всіх сфер життя сучасного соціуму в глобальних масштабах. Адже повернення сучасної людини з її споживацькою свідомістю та відповідними цінностями до рівня споживання минулих століть є явно нереальним завданням. За таких умов необхідною умовою виживання суспільства постає проблема відновлення втраченої збалансованості відносин у загальній системі «людина — природне середовище». Такий процес насамперед потребує відповідної світоглядної переорієнтації особистості та підвищення на засадах екологічної свідомості рівня екологічної культури всіх членів людської спільноти.

Провідні вчені-екологи, опираючись на результати глибокого аналізу глобальних екологічних проблем, прийшли до висновку, що ніякі науково-технічні новації, економічні та соціальні реформи не здатні самі по собі зупинити екологічну кризу. Вихід з такої ситуації вони бачать перш за все в утвердженні екологічної свідомості як на рівні індивідуального буття людини, так і її соціального буття. Зрозуміло, що це передбачає вироблення й утвердження екологічної ідеології життя, а також стимуляції екологізації економіки й виробництва, зрештою — формування постіндустріальної екологічно орієнтованої цивілізації.

Отож формування екологічної свідомості в кожного члена суспільства постає нагальною потребою, адже усвідомлення людиною свого нерозривного зв'язку з довкіллям, залежність від нього в кінцевому підсумку повинно кардинальним чином змінити наявну ситуацію, оскільки формує й стверджує в індивіда потребу постійного бережливого ставлення до навколишнього середовища, сприяє його постійного відтворення, сприяє виходу таких відносин на збалансований рівень. Таке завдання повинна вирішити реалізація екологічної освіти в країні. Згідно з Концепцією екологічної освіти України (затвердженою Міністерством освіти і науки у 2001 році) основними завданнями екологічної освіти повинні бути формування та підвищення екологічної культури в усіх членів суспільства [1].

Стрижнем такої культури є екологічна свідомість. Вона є однією із форм суспільної свідомості, однією із найважливіших складових науково-філософського світогляду. Як специфічна і відносно самостійна форма, вона склалась лише в ХХ ст. у результаті накопичення екологічних проблем. Щоправда, існування окремих структурних елементів екологічної свідомості мало місце і на ранніх етапах розвитку людського суспільства. Це пояснюється тим, що практична діяльність людей неможлива без відображення в їх свідомості об'єктивно існуючих динамічних зав'язків між ними і навколишнім середовищем. У реальному житті таке відображення здійснюється через світогляд, який, як відомо, суттєво впливає на характер діяльності як окремих індивідів, так і цілих соціальних груп і класів.

Варто зазначити, що сам світогляд постає досить складним і багатогранним феноменом. Про це свідчить вже хоч би той факт, що серед дослідників, які займаються його вивченням, поки що немає



однозначного тлумачення самого поняття «світогляд». Нині серед науковців поширена думка про те, що він виступає як духовне явище, особливість якого пов'язана з суб'єктивною стороною самої людської діяльності. Це впливає з того, що саме такий підхід дозволяє врахувати той важливий момент, що саме людина частково належить до того, з чим їй доведеться мати справу, взаємодіяти. Реалізуючись у системі ціннісних орієнтацій людини, світогляд зумовлює вибіркоче і стійке ставлення індивіда до соціально значимих явищ і подій минулого, сьогоdnішнього і майбутнього. Як раз саме тому він і виконує надзвичайно важливу регулятивну функцію у житті людей.

Сам механізм такого впливу пояснюється тим, що світогляд, який виступає способом духовно-практичного засвоєння дійсності людиною, відповідно детермінує соціальну направленість її діяльності. У цьому контексті означена функціональність проявляється не тільки в тому, що вона дає картину світу, але, як слушно зауважує А. Єришев, проявляється перш за все в тому, що завдячуючи цій картині, вона зуміла знайти сенс життя» [2, с. 45]. Тому світогляд визначає горизонти бачення, розуміння індивідом світу, формує його позицію до всіх життєво-необхідних моментів його буття, в тому числі й природного. Через світогляд людині «відкривається» світ, а саме його бачення, розуміння. А тому те, яким цей світ є для індивіда, залежить насамперед від змісту самого світогляду, оскільки в кінцевому підсумку він визначає вибір людини щодо розуміння і вирішення її насущних проблем. Тому сенсом існування людини може стати вирішення екологічних проблем, які сприймаються ним як особисті.

У системі екологічної свідомості світогляд виконує системоформуєчу функцію, оскільки дає людині відповідь на питання про сенс життя в контексті екологічної діяльності. Така діяльність стає цінністю і пріоритетом у житті людини. Світогляд надає відповідного ідейного обґрунтування думкам і діям, які відповідають екологічним потребам людей, спільнот. Це пояснюється тим, що розуміння сенсу життя стає «керівництвом до дії» особистості тоді, коли набуває для неї значення цінності.

Як відомо, в історії розвитку людства першою формою світогляду був міфологічний світогляд. Він, по суті, відображав умови, коли первісна людина в практичному плані вже відокремила себе від природи, але в теоретичному з об'єктивних причин ще не могла усвідомити власної протилежності їй. Іншими словами, людина у відношенні до природи вважала себе її невід'ємною частиною і співвідносила себе як частину до цілого. І це ціле, тобто природа, для тієї людини була домінуючим структурним елементом. Звідси і впливає повсякчасне намагання людини жити в гармонії з природою, зі своєю нерозривною частиною. Більше того, в силу надзвичайного значення довкілля для життя індивіда природа отримала статус сакрального, божественного. Таке шанобливе ставлення до природи передавалося з покоління в покоління через відповідні обряди і традиції. Звідси і практика задобрення певних явищ



природи через жертвоприношення. Зрозуміло, що в першу чергу це стосувалося тих явищ, від яких залежало життя роду, племені.

Таким чином, певні елементи екологічної свідомості були невід'ємним структурним елементом такого світогляду, що в підсумку зумовлювали в людей того часу шанобливе, а головне — бережливе ставлення до природи як до явищ вищого, сакрального порядку. При цьому така діяльність контролювалася не тільки членами первісної спільноти, але й (з їхньої точки зору) і надприродними силами.

Однак подальший розвиток продуктивних сил суспільства зумовив значне послаблення залежності індивіда від природи. Це дозволило людині переосмислити власну роль у системі «людина — природа». Вона вже перестала визнавати пріоритет природи і почала активно утверджувати власну гегемонію. Такий методологічний підхід зумовив виникнення релігій вищого порядку — релігій «одкровення». Це була свого роду світоглядна революція, яка сформувала новий тип особистості. Це пояснюється тим, що в релігійному світогляді особистість відокремила себе від природи. Більше того (християнство, іслам), було визнано, що людина, на відміну від тварин, «створена за подобою Божою». «І сказав Бог: «Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над всім плазуючим, що плазує на землі» (Бут. 1: 26) [3].

Саме абсолютизація такого підходу і зумовила проголошення знаменитого мічурінського: «Ми не повинні чекати милостей від природи ...». Це в теоретичному плані сприяло розвитку конфлікту між людиною і природою, оскільки утверджувало у суспільній свідомості верховенство людини над природою, породжувало використання природних ресурсів без огляду на реальний стан довкілля.

Релігійний світогляд, на відміну від міфологічного, пояснював існування предметно-речового світу вже як «зовнішню видимість» більш функціональної реальності — духовного світу. Тому головним засобом осягнення буття відтепер уже виступає віра в реальне існування об'єктів надприродного світу. І якщо для міфологічного світорозуміння головним є обґрунтування зв'язку індивіда з родом, то для релігійного — показ шляхів досягнення єдності з надприродним об'єктом (Богом) як втілення святості та абсолютною цінністю. Природа в такому випадку втрачає свою сакральність. Тому і ставлення віруючих людей до довкілля змінюється.

Правда, необхідно зауважити, що частина релігій «одкровення» зберегла екологічний потенціал. До прикладу, буддизм, забороняючи вбивати все живе, тим самим формує в людини шанобливе ставлення до оточуючого середовища. Індуїзм, як відомо, сакралізує ставлення до корів.

Зрозуміло, що накопичення в суспільстві екологічних проблем змушує сучасні релігійні інституції переосмислювати їх місце і роль у житті віруючої людини. У цьому контексті відбувається перегляд самих методологічних засад. Тепер природа розглядається як результат



творіння Божого, а тому і ставлення людини до неї повинно бути відповідним. Тому екологічна проблема стає важливою для діяльності багатьох релігійних організацій. Негативне ставлення до природи, її знищення оголошується гріхом. Більше того, в християнстві виникають рухи, які не тільки чітко мають екологічний характер, але й означений принцип кладуть в основу свого віровчення. Так, послідовники вчення П. Іванова виходять з того, що Христос приніс соборність між людьми, а їх вчитель дав більш високу міру соборності людей і природи. Обожнивши природу, вони об'єднують її новою іпостассю Бога, поєднавшись з якою людина одержує спасіння.

Очевидно, що кардинальна зміна ставлення людини до природи потребує перш за все зміну у її свідомості. Тому формування екологічної свідомості в кожного члена суспільства нині є нагальною потребою. Сама екологічна свідомість є однією із форм суспільної свідомості, однією із найважливіших складових науково-філософського світогляду. Вона як специфічна і самостійна форма виникла лише в ХХ ст. у результаті адекватного відображення насування екологічної катастрофи та накопиченням кризових явищ у відносинах суспільства і природи в цілому. Звісно, як уже зазначалося вище, існування елементів екологічної свідомості мало місце і на ранніх етапах існування людського суспільства. Це пояснюється тим, що практична діяльність людей неможлива без відображення в їх свідомості об'єктивно існуючих динамічних зв'язків між ними і навколишнім середовищем.

Екологічну свідомість можна визначити як адекватне відображення у свідомості людей їх місця та ролі у функціонуванні системи «суспільство–природа» в контексті екоєволюції. Світоглядний чинник через систему ціннісних установок зумовлює вибіркоче і стійке ставлення людини до розуміння та шляхів вирішення екологічних проблем, тобто виконує системуючу функцію.

На жаль, через суб'єктивні та об'єктивні причини в нашому суспільстві з боку громадян поки що немає однозначного ставлення до екологічної діяльності як нагальної суспільної потреби. Тому при аналізі задіяння людей до екологічної діяльності можна виокремити низку типологічних груп, пов'язаних загальними характерними рисами, що відображають рівень екологічної зрілості особистості.

Зрозуміло, що характеристика основних рівнів сформованості екологічної свідомості індивіда одночасно є і характеристикою рівнів їх екологічної зрілості. Це пояснюється тим, що типологічні групи на такій основі відображають між собою ступінь сприйняття екологічних ідей та засвоєння екологічних принципів. У цьому аспекті можна (звичайно, умовно) виокремити три основні рівня екологічної зрілості особистості: наївно-реалістичний, буденно-емпіричний та свідомо-теоретичний.

Наївно-реалістичний рівень зрілості екологічної свідомості характерний для людей, у яких наявний лише початковий рівень екологічної свідомості. Такі люди в реальному житті ведуть себе як стихійні екологи. Вони на основі власного життєвого досвіду розуміють,



що природу (від якої вони залежать) потрібно берегти. Але така позиція базується не на наукових знаннях, а на тому, що у власному житті вони не зустрічалися з екологічними проблемами, яких не можна було б пояснити на рівні буденної свідомості. Такі люди в принципі екологічною діяльністю не займаються. При цьому для них притаманний широкий спектр думок і дій: від повної індиферентності стосовно проблем екології до пасивної участі в окремих екологічних заходах. Така ситуація пояснюється низкою причин: відсутністю необхідного рівня наукових знань про взаємозв'язок природи і суспільства, нерозуміння екології як соціального явища, впливу технократичних традицій та установок, а в більшості випадків просто небажання утруднювати себе.

Наступний рівень екологічної зрілості особистості можна класифікувати як буденно-емпіричний. Він характеризується більш вираженою екологічною спрямованістю свідомості людини, відсутністю в неї негативного ставлення до екологічних проблем у раціональній та емоційній сфері. Таке ставлення формується на основі елементарного засвоєння наукових знань, власного емпіричного досвіду, бажання змінити щось в екологічній ситуації на краще. І хоч буденна екологічна свідомість людей такого рівня ще не відповідає рівню теоретичних узагальнень, проте періодично вони проявляють свою зацікавленість у вирішенні тих чи інших екологічних проблем.

Найвищим рівнем екологічної зрілості є свідомо-теоретичний. Людям такого типу характерне усвідомлене і стійке ставлення до екологічних проблем у всіх їх проявах, вміння з наукових позицій глибоко й аргументовано захищати свої екологічні принципи та позиції, повною мірою використовувати екологічний потенціал досягнень сучасної науки. Представники цієї типологічної групи, маючи достатню теоретичну підготовку і чітку світоглядно-екологічну установку, проявляють активність в усіх сферах екологічної діяльності, в тому числі й екологічному вихованні перш за все підростаючого покоління. Сенс свого життя, обов'язок вони вбачають у розповсюдженні екологічних знань, боротьбі з забрудненням довкілля, поширенням і запровадженням екологічних новітніх технологій. У таких людей сформована життєва потреба в постійній екологічній діяльності. На практиці їх активна життєва позиція щодо захисту довкілля реалізується, зокрема, в участі в екологічних громадських організаціях та в представництві цих організацій у різноманітних громадських радах.

Практика свідчить про те, що природа перебуває в кращому стані в тих країнах, де економічна політика влади збалансовано поєднується з особистим внеском громадян. Тому населення України повинно зрозуміти просту істину: ні уряду, ні тим більше природоохоронному відомству самотужки не під силу вирішити складні екологічні проблеми доти, поки справа охорони довкілля не стане одним із пріоритетів у житті більшості громадян нашої держави. Тим більше, що наявність інститутів громадянського суспільства дозволяє робити це більшою мірою, ніж це було раніше. Але на жаль, як свідчать результати соціологічних досліджень, в більшості громадян українського соціуму



рівень зрілості екологічної свідомості відповідає наївно-реалістичному та (в кращому випадку) буденно-емпіричному типам. Щодо свідомо-теоретичного рівня зрілості екологічної свідомості, то він притаманний досить невеликому (хоча і активному) відсотку громадян. Саме вони ініціюють і проводять знані в державі екологічні акції. Основна причина такого стану перш за все пояснюється тим, що в умовах загострення економічної кризи люди не бачать пріоритетності екологічної тематики для вирішення своїх насущних проблем. А якщо і бачать, то поки що не вірять у те, що громадськість може суттєво вплинути на владні структури всіх рівнів у плані їх вирішення. Тим більше, що в державі ще не розроблений на законодавчому рівні ефективний і прозорий механізм такого впливу.

Нині досить актуальною є проблема підвищення ефективності системи екологічної освіти в Україні в плані формування високого рівня екологічної зрілості громадян. Але на шляху реалізації цієї Концепції неперервної екологічної освіти в країні є низка теоретико-методологічних проблем, які слід вирішувати в першу чергу. На нашу думку, перш за все в такому процесі потрібно перейти від домінування природоохоронної парадигми до домінування світоглядно-ціннісної, морально-етичної парадигми. Адже багато проблем в екологічній освіті можна буде зняти у випадку, коли захист довкілля, екологічна діяльність стане сенсом життя наших громадян. А для цього потрібно систематично і постійно підвищувати рівень екологічної свідомості особистості шляхом формування у них відповідних світоглядно-ціннісних установок з метою формування свідомо-теоретичного рівня екологічної зрілості. Це сприятиме вихованню «особистості з екоцентричним типом свідомості, відповідальним ставленням до довкілля, екологічним мисленням ...» [4, с. 3].

Список використаних джерел

1. Концепція екологічної освіти України [Текст] : затв. рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 20.12.2001 р. № 13/6-19. — К. : Міністерство освіти і науки України, 2001. — 15 с.
2. *Ерышев, А. А.* Религиоведение [Текст] : учеб. пособ. / А. А. Ерышев. — К. : МАУП, 1999. — 280 с.
3. Біблія або Книги Святого письма старого і нового заповіту [Текст] : із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. — К. : Українське біблійне товариство, 2009. — 1159 с.
4. *Саєнко, Т. В.* Екологічна освіта сьогодні — екологічне довкілля завтра [Текст] / Т. В. Саєнко // Вища освіта для збалансованого розвитку. — К., 2012. — С. 2–7. — «Бібліотека Всеукраїнської ліги». Серія «Екологічна освіта та навчання». № 9 (105).

Надійшла до редакції 12.07.2016



Выговский Л. А., Выговская Т. В. Мироззрение как системоформирующий фактор в процессе формирования экологического сознания личности

Рассматривается механизм влияния исторических форм мировоззрения (мифологического, религиозного и научного) на процесс формирования экологического сознания личности. Раскрывается системоформирующая роль мировоззрения в процессе становления и развития системы экологического сознания человека. Выделяются и анализируются три основных уровня экологического сознания личности (наивно-реалистический, обыденно-эмпирический и сознательно-теоретический). Доказывается, что экологическое образование обуславливает повышение уровня экологической культуры человека, что будет способствовать сбалансированности отношений в системе «человек–природа».

Ключевые слова: *мировоззрение, мифологическое мировоззрение, религиозное мировоззрение, научное мировоззрение, экология, экологическое сознание, экологический кризис, экологическое образование, уровни экологической зрелости личности.*

Vygovskiy, L. A.; Vygovska, T. V. Worldview as a System-Forming Factor in the Process of Individual's Environmental Consciousness Formation

The article highlights the mechanism of influence of historical forms of worldview (mythological, religious and scientific) on the formation of ecological consciousness. System-forming role of a worldview in the formation of the individual's environmental consciousness is discussed. The three main levels of environmental consciousness of a person (naive-realistic, conventional-empirical and theoretical-conscious) are identified and studied. It is proved that environmental education increased the level of environmental culture of a person, and this, in turn, contributes the formation of balanced relations in the system «human–nature».

Keywords: *worldview, mythological worldview, religious worldview, scientific worldview, ecology, environmental consciousness, environmental crisis, environmental education, environmental levels of maturity of a person.*

